

«Постколоніальний синдром»

**СТАВЛЕННЯ ДО МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ ДРУКОВАНОГО МЕДІАДИСКУРСУ)**

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. «Ставлення до мови» як соціолінгвістична проблема	7
1.1. Наукові підходи до «language attitudes» як визначника соціального статусу мови.....	7
1.2. Соціокультурні чинники формування ставлення до мови в українському соціумі.....	12
Розділ 2. Особливості та шляхи вияву ставлення до мови в українському друкованому медіадискурсі	15
2.1. Дискурс українських друкованих медіа як виразник ставлення до мови: оцінне цитування.....	15
2.2. Трансляція оцінного факту та фактологічний контекст як способи виявлення ставлення до мови.....	19
Висновки.....	25
Список використаних джерел.....	27

ВСТУП

В українському (особливо ж – україномовному) національно орієнтованому друкованому медіадискурсі міцно закріпилося поняття про Україну як країну постколоніального типу, яка знаходиться на початку шляху побудови національної держави. Особлива роль у цьому процесі надається титульній мові. Звідси – часте неприйняття російської мови, яка сприймається за головний маркер експорту російської культури в українське суспільство, й відповідно – уявлення про українську як про мову, яка пригнічується, потребує підтримки й дотацій.

Визначення статусу мови в суспільстві можливе завдяки розгляду її як соціолінгвістичного феномену. Цей підхід до вивчення мовних явищ закладений роботами О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, Є. Поливанова, Г. Винокура, Л. Якубинського та інших науковців, які акцентували увагу на проблему «мова та суспільство».

Одним із перших до проблеми ставлення до мови як одного з важливих аспектів соціолінгвістичних студій звернувся Д. Кристал. На Заході ця тема розроблена досить ґрунтовно, зокрема, у працях У. Брайта (методи й техніки виміру ставлення до мови [2]), А. Хогенталь (мовна ситуація в постколоніальній Індії [18]), А.М. Саїдатf (розгляд проблеми на прикладі Йорданії [25]), Д. Хі (ставлення до «китайської англійської» [17]). Зроблено спроби з'ясувати важливість мовного фактора для окремих соціальних груп, наприклад, К.К. Кумар визначив, як вибір мови впливає на посадову успішність у мультинаціональних корпораціях [19]. Л. Нордбі розширила значення терміна «ставлення до мови» на сигнальні мови (при навчанні дітей із вадами слуху) [21]. Д. Кристал звернув увагу а зміну статусу мови в суспільстві у зв'язку з розвитком мережі інтернет [14]. На пострадянському просторі досліджувану проблему найповніше розробляє М. Вахтін [3, 86-110].

Важливими для визначення статусу мови в українському соціумі є праці передовсім вітчизняних соціолінгвістів, оскільки українське мовне середовище має власні специфічні характеристики. Загальний опис мовної ситуації України містять дослідження В. Брицина, О. Тараненка, В.Чемеса, Н. Шумарової. Мовну стійкість в умовах вітчизняного білінгвізму досліджує Л. Масенко [9; 10]. Практики зарубіжного досвіду білінгвізму та можливості їх застосування в Україні є предметом розгляду Л. Біланюк.

Роботи зазначених науковців дозволяють сформулювати уявлення про мовну картину України, проте не виявлено розвідок, присвячених власне проблемі ставлення до мови.

Слід зауважити, що до ЗМК як об'єкт соціолінгвістичних вивчень зверталися Я. Шафір, Ю. Загорянський, М. Гус, Б. Зільберт [5], І. Лисакова [6; 7], В. Павленко [12], однак зазначені науковці не розглядали ЗМК як актуалізатора ставлень до мови.

Актуальність дослідження полягає у зверненні до симптоматично нагострюваної теми нормалізації мовної ситуації в Україні, активність обговорення якої в останні два роки (після президентських виборів 2010 року) залишається надзвичайно високою. Саме актуальна у країні мовна обстановка дозволяє розглянути роль мови в утвердженні державності, конфліктної/безконфліктної взаємодії соціальних груп і політичних преференцій.

ЗМІ, будучи одним із найбільш динамічно змінних соціальних інститутів, здатні досить повно репрезентувати домінантні суспільні тенденції ставлення до мовного питання в українському соціумі. Виявлення цих орієнтацій є **метою** нашої роботи.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**;

- 1) визначити рівень наукової розробки означеної проблеми;
- 2) з'ясувати зміст поняття «ставлення до мови» та ступінь вивчення цієї теми у вітчизняній соціолінгвістиці;

- 3) визначити особливості мовної ситуації в Україні;
- 4) окреслити засоби вираження ставлення до мови в медіадискурсі;
- 5) вказати на властивості оцінних цитат та фактів як експлікатів ставлення до мови в текстах друкованих засобів масової інформації.

Об'єкт дослідження – всеукраїнські суспільно-політичні газети «Дзеркало тижня», «День» та «Україна молода».

Предмет – тексти з мовної проблематики зазначених видань.

У дослідженні використано **методи** аналізу, типологізації та компаративний метод. Метод типологізації дозволив виокремити способи прояву ставлення до мови в медійних матеріалах. Компаративний метод використано для з'ясування особливостей репрезентації мовної проблеми в кожному з досліджуваних видань. Використання аналітичного методу дозволило сформулювати висновки дослідження.

Емпіричне дослідження виконане методом суцільної вибірки з матеріалів видань: «Дзеркало тижня» – за повний 2011 рік, «День» та «Україна молода» – за перше півріччя 2011 року. Неспівмірність хронологічного відрізка зумовлена різною періодичністю, а відтак – обсягом видань (обрані хронологічні межі дозволили залучити до аналізу приблизно однаковий обсяг матеріалів кожного з видань).

Наукова новизна визначається об'єктом і предметом дослідження й полягає в тому, що в роботі вперше розглянуто соціолінгвістичну проблему ставлення до мови на матеріалах друкованих засобів масової інформації.

Отримані результати сприяють вивченню актуальних проблем журналістикознавства та соціолінгвістики, доповнюють здобутки науковців у цих галузях, що й визначає **теоретичне значення дослідження**.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для подальших досліджень окресленої проблематики, а також для характеристики окремих аспектів практики діяльності мас-медіа та визначення становища мови в українському соціумі.

Структура й обсяг роботи: мета й завдання дослідження визначили структуру роботи, яка складається зі вступу, двох розділів, чотирьох підрозділів, висновків та списку використаних джерел із 27 найменувань. Основний текст викладено на 29 сторінках. Загальний обсяг роботи – 24 сторінки.

РОЗДІЛ 1. «СТАВЛЕННЯ ДО МОВИ» ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Наукові підходи до “language attitudes” як визначника соціального статусу мови

Проблему ставлення до мови науковці вивчають близько півстоліття. Тема ввійшла в коло наукових зацікавлень антропологів, психологів, соціолінгвістів.

Піонером розробки проблематики вважається психолог В. Ламберт, який 1960 року провів експеримент, як вибір мови повідомлення впливає на довіру до нього [21]. Лише через десятиліття проблемою зацікавилися соціолінгвісти, і сьогодні вивчення ставлення до мови є одним із перспективних напрямів саме соціолінгвістичних студій.

Проблема ставлення до мови завжди особливо гостро постає в білінгвальних суспільствах. Український дискурсивний простір відтак є гарним полем для дослідження міжмовних стосунків і – ширше – міжособистісної взаємодії залежно від обрання мовного коду. Як зазначає А. Саїдат, існує кілька причин і мотивів, чому білінгвали чи мультилінгвали віддають перевагу одному лінгвістичному коду перед іншим. Серед таких науковець визначає групову ідентифікацію, самоуявлення мовця та простоту коду [25]. Тому вивчення ставлення до мови в українському соціумі дозволить виявити не внутрішньомовні закономірності, а, перш за все, соціальну обумовленість таких закономірностей.

Визначення ставлення до мови постає одним із ключових факторів визначення статусу мови. Саме по собі, ставлення до мови вказує загальні оцінки, які існують у суспільстві стосовно мови, однак її соціолінгвістичний статус окреслюється за допомогою залучення ширшого кола спостережень.

Ю. Аммон виділив шість факторів, які впливають на роль та значимість мови в суспільстві [цит. за: 22]:

- 1) кількісне розповсюдження (кількість мовців, незважаючи на те, є вона рідною чи ні, проте врахування, є носії монолінгвами чи білінгвами важливе в цьому аспекті);
- 2) соціальний характер (визначення носіїв мови за соціологічними параметрами, наприклад, – клас, достаток, стать);
- 3) функції (використання мови за галузями, наприклад, в освіті як окремої навчальної дисципліни, у провідних наукових галузях);
- 4) географічна поширеність (регіони, де живуть мовці, куди подорожує більшість із них);
- 5) офіційний статус (фактор дуже близько пов'язаний із функціями, але не співпадає з ними; означає закріпленість статусу мови, наприклад, як державної в країні чи офіційної на певних територіях);
- 6) оцінка (вживання чи не вживання мови в певних ситуаціях).

На думку Т. Рейгана (який узагальнив американський погляд на проблему), фундаментальні фактори, що визначають мовний статус – це:

- 1) кількість осіб, які спілкуються цією мовою;
- 2) географічна розповсюдженість мови (включно з її використанням як другої мови, або *lingua franca*);
- 3) чи має мова довгу традицію використання на цій території;
- 4) чи є ця мова мовою широкого спілкування;
- 5) чи є мова престижною й має значну літературну / писемну традицію;
- 6) чи є мова «живою» або «мертвою» [24, 48].

Первинно вивчення ставлення до мови було покликане до життя необхідністю визначити роль різних мовних норм, існуючих у суспільстві. Ці студії передбачали два аспекти: по-перше, виміряти оцінку «низької» мовної норми, таких явищ, як піджини та креольські мови, і по-друге, зрозуміти значення й можливі негативні наслідки існування мовного різноманіття в суспільстві [18]. Сьогодні таке тлумачення видається завузким, адже з точки зору соціолінгвістики ставлення до мови охоплює не лише різні мовні норми, а й різні мови та навіть міжлюдські взаємини.

За визначенням соціальних нейропсихологів Р. Петті та Дж. Качоппо, ставлення «мусить вживатися на позначення загального стійкого почуття стосовно людини, об'єкта, проблеми». Це визначення дозволило соціальним психолінгвістам А. Іглі та С. Чайкіну писати про ставлення в контексті вивчення ставлення до мови як про «психологічну тенденцію, яка проявляється в оцінці об'єкта з певним ступенем прихильності чи неприязні до нього» [цит. за: 20]. Ці тенденції не є чимось абсолютним. Деякі з них можуть змінюватися, в той час як інші залишаються незмінними.

Із точки зору психологів Райяна, Гілза та Сеастьяна, «ставлення до мови» – це «будь який афективний, когнітивний чи поведінковий індекс стосунків між різними мовними варіантами чи їх носіями» [цит. за: 18].

Напрацювання психологів у галузі вивчення ставлення й лягли в основу досліджень соціолінгвістів. Так, на думку Д. Кристала ставлення до мови доцільно визначати як «відчуття, які мають люди стосовно їхньої власної мови чи мови інших. Вони [ставлення] можуть бути позитивними чи негативними» [15, 215].

Із зазначеного зрозуміло, що ставлення до мови відіграє визначальну роль у розквіті чи занепаді мови. Як зауважує А. Хогенталь, «ставлення індивідуальне, але його корені – у колективній поведінці. Ставлення – це те, що має кожен індивід, і воно визначає й просуває поведінку» [18]. Попри те, що ставлення є лише умовним психологічним конструктом, воно має свої наслідки в реальних поведінкових актах.

Слід зазначити, що, на думку Бекера, наше сприйняття мови є досить стабілізованим і погано змінним. Утім оскільки основним чинником його формування є досвід, ставлення до мови може варіюватися від прихильного до ворожого, передовсім через зміни в соціальній структурі суспільства.

На думку Ламберта ставлення до мови включає три компоненти:

- когнітивний (спирається на структуру індивідуальних переконань);
- афективний (апелює до емоційних реакцій);

- конативний (тенденція поводитися певним чином відповідно до ставлення) (дет. див.: [цит. за: 20]).

Тобто поняття ставлення до мови є комплексним психологічним конструктом, який включає як пізнавальні здібності людини, так і їх реалізацію на поведінковому рівні.

У соціолінгвістиці вже традиційними є два підходи до розуміння проблеми ставлення до мови, сформульовані 1970 року Фісманом та Агасі. На думку науковців, ставлення до мови можна розглядати з ментальної чи поведінкової точки зору. Відповідно до ментального підходу ставлення – це «нейтральний мисленнєвий стан, який не може бути виявлений безпосередньо, а лише за допомогою самоаналізу суб'єкта» [цит. за: 18]. Складність та невизначеність підходу полягає в неможливості ідентифікації джерел формування ставлення та його (ставлення) квантифікації.

Недоліки розуміння ставлення до мови як ментального процесу знімає поведінковий підхід, який полягає у виявленні оцінок, які проявляються в поведінкових актах у кожній конкретній соціальній ситуації [20]. За такого підходу ставлення на багато легше виявити та кількісно виміряти, однак постає інша проблема – ставлення до мови не завжди може мати вияв на рівні дії.

Відтак помітно, що початкове тлумачення ставлення до мови як замкненого на самій мові ставлення (тобто визначення мови в категоріях «красива», «багата», «приємна на слух» та подібних) у сучасній соціолінгвістиці значно розширилося. На думку Р. Фасольда, ставлення до мови – це завжди відображення ставлення етнічних груп одна до одної: реакція людини на мову мало залежить від властивостей самої мови, а найчастіше обумовлена ставленням до мовця [16, 148]. Такий підхід зумовив вивчення ставлення до мови в контексті етнологічних та компаративно-етнологічних студій. Прикладом подібних досліджень може слугувати вивчення О. Тейлором «чорної англійської» (мови американських темношкірих) [дет. див.: 26; 27].

Відповідно, за Р. Ле Пейджем та А. Тарбо-Келлером, основною причиною зміни в ставленні до мови є зміна міжгрупових та міжетнічних відносин. Мовці обирають код спілкування з набору соціально маркованих моделей. Зміна відбувається, коли змінюються самі соціальні моделі [18]. Однак науковці визнають, що престиж мови, який є одним із визначальних факторів вибору мови, є переважно продуктом культури і – з необхідністю – соціальних стереотипів цієї культури. Зважаючи на те, що стереотипи функціонують довгий час і передаються від покоління до покоління, зміна коду спілкування відбувається досить рідко й триває достатньо довгий час.

Визначення ставлення до мови в сучасній соціолінгвістиці охоплює широке коло тем і слугує розв'язанню значної кількості соціолінгвістичних проблем. До сфер, внесок у вивчення яких вносить визначення статусу мови та ставлення до неї С. Вандермеєрен відносить:

- 1) діалекти / регіональні мовні стилі (наприклад, ставлення до діалектів у Швейцарії, співфункціонування діалектів нідерландської та фландрійської мов, діалекти арабської в Алжирі);
- 2) етнічні мови / етнічно зумовлений стиль спілкування (наприклад, вживання німецької у Вісконсині чи маорійської в Новій Зеландії, англійської в Південній Африці, Арабської в Ізраїлі);
- 3) друга / іноземна мова / стиль спілкування зумовлений вживанням іноземної мови (наприклад, вивчення мовної поведінки німецьких студентів, які навчаються в англійськомовних країнах, мовної поведінки дітей у білінгвальних родинах.);
- 4) змішані стилі спілкування / піджини та креоли (наприклад, вивчення суміші французької та арабської в Марокко серед франко-арабських білінгвів чи арабо-французького перемикання кодів у Алжирі);
- 5) стилі спілкування, зумовлені статевими та віковими особливостями;
- 6) фонетично / лексично / прагмалінгвістично різноманітні стилі спілкування (наприклад, фонетичні варіанти залежно від регіону

вживання, особливості вимови при вивченні іноземних мов) [цит. за: 20].

Отже, у сучасній соціолінгвістиці проблема ставлення до мови є однією із перспективних та широко досліджуваних. Тема, що постала як об'єкт наукових зацікавлень психолінгвістів та нейролінгвістів протягом останніх п'ятдесяти років зайняла міцні позиції в соціолінгвістичних студіях. Сьогодні ставлення до мови не розглядається як вузька проблема визначення оцінки мови за шкалою «гарної / поганої», але дозволяє з'ясувати соціальний статус, престижність мови та навіть простежити взаємини між носіями різних мовних кодів чи субкодів. Також вивчення ставлення до мови слугує розв'язанню широкого кола соціолінгвістичних проблеми – від діалектології до гендерної лінгвістики.

1.2. Соціокультурні чинники формування ставлення до мови в українському соціумі.

Проблема ставлення до мови не знайшла достатнього опрацювання у вітчизняній соціолінгвістиці, хоча в умовах української двомовності вивчення особливостей «співжиття» мов є надзвичайно актуальною. Переважно про ставлення до мови говориться побіжно, у зв'язку з розглядом мовної ситуації у країні.

Особливості українського соціуму, мовні традиції, навіть актуальна політична та економічна ситуація сприяють зміні ставлення до мови. Як зазначає Л. Масенко, «існують два головних показники потужності мов. Перший — показник демографічної потужності, який визначається за кількістю носіїв певної мови стосовно загальної чисельності населення території, що досліджується. Другий показник комунікативної потужності мови визначається за кількістю комунікативних сфер, які обслуговує кожна мова» [9]. За умов конкуренції кількох мов у одній країні особливо важливим

для виживання мови є її комунікативна потужність, одним із факторів якої і є ставлення мовців до кожного з мовних кодів.

На думку німецької дослідниці Ю. Бестельс-Дільгер український комунікативний простір має ряд специфічних особливостей. Науковець зазначає, що проблема України полягає в тому, що:

- на території розмовляють не однією, а двома мовами у приблизно однаковому обсязі, та «інша», російська, довго домінувала;
- обидві мови та етноси споріднені;
- як політично та культурно сильна Росія наявна у свідомості українців, до того ж вона постійно втручається і медійно, і політично з метою мобілізації не тільки росіян, а й усього російськомовного населення України проти мовної політики українського уряду [1, 88].

Дослідниця вказує також, що мова як один із основних чинників творення нації виступає на передній план тоді, коли немає інших істотних ознак нації. Україна ж тривалий час була територіально розрізною, відтак на наших теренах немає єдиної спільної історії, культури, релігії, тривалого досвіду державності. Відтак в умовах становлення саме державна мова приречена бути головним стабілізуючим і об'єднуючим суспільство фактором.

Натомість аналіз актуальної мовної ситуації в країні засвідчує, що титульна мова на здатна вповні впоратися із цим завданням. Л. Масенко вказує на те, що сьогодні в Україні склалась рівноважна двомовна ситуація — кількісні показники поширення української і російської мов свідчать про однаково сильну демографічну потужність обох мов, хоча вони по-різному проявляються в різних областях [9]. При цьому російська часто домінує саме в перспективніших комунікативних сферах, як-то бізнесі чи медіа. Дослідниця звертає увагу на те, що особливо небезпечним у цьому розрізі є панування в Україні російських та російськомовних мас-медіа, адже вони найкраще здатні посилити і без того сильну комунікативну потужність

російської мови в українському соціумі, зберегти її функціональне переважання.

Для закріплення української не лише як формальної, офіційної мови необхідне її широке функціонування передовсім у сфері масової культури, практики засобів масової інформації, художньому письменстві, оскільки саме ці сфери мають надзвичайно важливе значення для поширення та закріплення мовних норм.

Вивчення ставлення до мови та його репрезентації друкованими засобами масової інформації відтак виглядає доцільним, саме виходячи зі специфіки українсько-російської двомовності та важливої ролі ЗМІ у формуванні іміджу та суспільного статусу мови.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ВИЯВУ СТАВЛЕННЯ ДО МОВИ В УКРАЇНСЬКОМУ ДРУКОВАНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ

2.1. Дискурс українських друкованих медіа як виразник ставлення до мови: оцінне цитування.

Засоби масової комунікації в умовах плюралізму та суспільних свобод залишаються дзеркалом основних соціальних процесів, відбивають найактуальніші суспільні зміни. На думку Й. Лося, саме вони «найбільше зберігають прогностичний потенціал, продукують ... нові ідеї на міждисциплінарних перехрестях, забезпечують на макрорівні ... пошук закономірностей самоорганізації суспільства» [8, 46]. Як свідчить О. Зарецька, ЗМК мають високу ефективність у сфері привернення уваги та емоційного впливу на аудиторію [4, 106].

Відзначені особливості ЗМК дозволяють передбачити, що вони слугують і надійним медіатором, а подекуди – інтерпретатором та каталізатором тенденцій ставлення окремих суспільних груп та соціуму в цілому до мовних процесів. Відтак тексти засобів масової інформації можуть стати джерелом дослідження соціолінгвістичної проблеми ставлення до мови.

Для емпіричного дослідження нами були відібрані тижневик «Дзеркало тижня» (за повний 2011 рік) і щоденна газета «День» (за січень-червень 2011 року), які є зразками якісної преси, орієнтованої на національну еліту, а також газета «Україна молода» (за перше півріччя 2011 року), котра стоїть на тих самих поміркованих націонал-патріотичних позиціях, але звернена до ширшої читацької аудиторії. Загалом проаналізовано 258 номерів указаних видань. Обсяг залученого до аналізу матеріалу склав 605 друкованих аркушів («Дзеркало тижня» (надалі – ДТ) – 188, «День» – 222, «Україна молода» (надалі – УМ) – 195).

Усі видання зберігають зовні нейтральну позицію у питаннях мови, що підтверджується відсутністю власне журналістських оцінок і коментарів у матеріалах відповідної тематики.

Єдиним винятком можна вважати практику газети «Україна молода» з фонетичної передачі в окремих матеріалах російськомовних цитат засобами українського алфавіту, унаслідок чого нейтральні тексти набувають іронічного, а іноді й балаганно-знущального характеру. Наприклад: *«Не только очень насыщенной, но даже сверх ожидаемого результативной получилась поездка официальной делегации Луганской области в столицу Российской Федерации»* («Совковий» рудимент. – УМ. – № 78-79. – 13-14 травня. – С. 17).

Подібної практики видання притримується й при передачі російськомовних назв – *«Русское единство»*, *«Родина»* (Червоні фашисти. – УМ. – № 77. – 11 травня. – С. 4-5), що підкреслює негативне ставлення до цих організацій, а спотворення мовної норми засвідчує неповагу до російської мови.

Зазначимо, що «Дзеркало тижня» цитати російськомовних героїв подає в українському перекладі. Наприклад, слова академіка Віктора Костомарова у статті *«Мы наш, мы русский мир построим?»* (ДТ. – № 13. – 9-15 квітня. – С. 1, 12): *«Вплив руської, російської мови на пострадянському просторі можна порівняти з впливом британської культури в Індії. Ну, а наше завдання, очевидно, в тому, щоб допомогти тим, хто хоч зберегти ці зв'язки... Не всі, але більшість еліт країн Співдружності терпимо ставляться до домінування російської мови, оскільки вони розуміють, що титульні мови розвиваються повільно й поки що не можуть впоратися з низкою своїх функцій»*.

Газета «День» не дотримується єдиного стандарту при передачі російськомовних текстів. Переважно вони подаються державною мовою, утім іноді цитуються мовою оригіналу, як, до прикладу, у матеріалі «Війна парканів» (День. – № 52. – 25-26 березня. – С. 13): *«...тех., кто намерен*

гласовать за русский язык как государственный, в парламенте в ближайшие годы будет около половины... Но при этом ярых врагов всего русского там едва ли наберется больше четверти» (Сергій Аксьонов, лідер «Русского единства»).

Ставлення до української та російської мов в українських медіа есплікується переважно двома шляхами – за допомогою подачі оціночних цитат героїв публікацій, політиків, експертів, а також за допомогою подачі фактів, які навіть при використанні нейтральних виражальних засобів здатні показати становище мов та їх носіїв в українському соціумі.

Зупинимось на оціночному цитуванні (подачу факту як спосіб вияву ставлення до мови розглянемо в роботі далі).

При подачі оціночних цитат спостерігається певне розмежування в підходах різних газет. «Дзеркало тижня» й «Україна молода» наводять критичні цитати авторитетних людей (інтелігенції, сановників, політиків) щодо російської мови, вживання недержавної мови в побуті й офіційному спілкуванні, формуючи тим самим уявлення аудиторії про російськомовність як відхилення від норми:

«...про яку гуманітарну сферу можна говорити, коли для багатьох представників нинішньої влади – це [українська] взагалі іноземна мова? Гуманітарна політика в Україні визначається винятково «дзвінком» з Кремля. Вони, ті, хто сьогодні «рулять» країною, взагалі в школу не ходили і вони щиро вірять, що за гроші сьогодні можна купити абсолютно все» (Оксана Забужко, письменниця; Чим гірше, тим краще. – ДТ. – № 2. – 22 січня. – С. 14), *«Національною мовою не говорять тільки окупанти, раби й дурні»* (Віктор Ющенко, Президент України в 2005-2010 рр.; Цитати тижня. – УМ. – № 84-85. – 20-21 травня. – С. 4).

«День» займає дещо іншу позицію – не «ствердження від протилежного», а пряме переконання в тому, що українська мова – модерна, європейська, перспективна. Як наслідок – газета формує уявлення про україномовність як норму:

«Я вчив українську, бо мені хотілося бути європейським письменником» (В'ячеслав Гук, письменник; Я вчив українську, бо мені хотілося бути європейським письменником. – День. – № 9-10. – 21-22 січня. – С. 12), «Я сама російськомовна. Але обох дітей віддала в українську школу свідомо. Я дивлюсь у майбутнє і розумію, що говорити українською мовою, знати й розуміти українську культуру – в інтересах моїх дітей» (Оксана Нечипоренко, мати донецьких школярів; Про справжню «рентабельність». – День. – № 22. – 9 лютого. – С. 1), «Про майбутнє своїх дітей думає багато батьків. Тому приводять сюди дітей на навчання з інших районів міста. У нас і школа заповнена тільки тому, що вона україномовна» (Оксана Нечипоренко; Школу відстояли. – День. – № 33. – 24 лютого. – С. 2).

Важливою тенденцією, що простежується при подачі оціночних цитат є своєрідне нагнітання атмосфери довкола не лише статусу, а й самого факту подальшого існування української мови.

Усі досліджувані газети охоче подають цитати російських діячів та проросійськи налаштованих українських політиків щодо впливовості російської, необхідності розширення меж її функціонування в тому числі й на території України. До таких можна віднести вже наведені вище слова академіка Віктора Костомарова та Сергія Аксьонова. Також можна навести приклади з газети «Україна молода», яка до цього засобу вдається найчастіше і, на відміну від двох інших видань, використовує в цьому контексті цитування не лише російських, але й вітчизняних політиків: «Російська мова і надалі відіграватиме виняткову роль у розвитку діалогу між народами» (голова Адміністрації Президента РФ Сергій Нарішкін; «Російського цвіту – по всьому світу?» – УМ. – № 102. – 16 червня. – С. 4); «Близько 70 % громадян щодня використовують російську мову як засіб комунікації. Для більшості людей вона є рідною. ... Влада має надати преференції російській мові, яка виштовхнута на маргінес народного користування та інтернету» (Народний депутат Вадим Колесник; Вік живи – з «Вікі» вчись. – УМ. – № 6. – 14-15 січня. – С. 19).

Для підкріплення враження про експансію російської мови газети ретранслюють вислови про загрозу збереження української мови: *«Я боюся, що ми втрачаємо свою культуру... Я боюся, що ми взагалі забудемо свою мову... Я за час президентства не закрит жодної школи. Я хотів, щоб усі регіони розвивалися однаково. Не повинно бути тиску з боку влади. А ми мову використовуємо як засіб політичної боротьби – це трагедія»* (Президент України в 1994-2004 рр. Леонід Кучма; Цитати тижня. – УМ. – № 30-31. – 25-26 лютого. – С. 19); *«Останні кілька століть питання збереження та захисту мови є для українців питанням захисту та збереження нації. Нам би давно хотілось відійти від цього дискурсу, але, на жаль, антиукраїнські сили за межами нашої країни і всередині активно намагаються поновити курс на русифікацію України, нав'язуючи нам цінності і стандарти «руського міра»* (Ольга Бігус, член політради «Нашої України»; Плекати й не цуратися. – УМ. – № 27. – 22 лютого. – С. 3).

Наслідок двох зазначених тенденцій – гіперболізація (чи навіть створення) іміджу української як вимираючої мови, мови, що мусить змагатися за можливість існування.

2.2. Трансляція оцінного факту та фактологічний контекст як способи виявлення ставлення до мови.

Другий шлях визначення статусу мови в соціумі, який простежується на сторінках українських друкованих медіа, виражається в підборі фактів. Якщо цитати лише встановлюють нормальність україномовності, характеризують загальний стан мови, то факти, відображені в газетах, дозволяють зробити висновки стосовно соціальних груп і сфер діяльності, у яких ця норма актуалізується чи, навпаки, постулюється російськомовність.

Фактично ми можемо говорити про вибір мови залежно від престижності чи звичності за тих чи інших обставин.

Аналіз видань засвідчує, що подача факту як репрезентанта ставлення до мови в друкованих медіа має два аспекти. По-перше, сам фактичний матеріал може нести неприховувані оцінки. Ставлення до мови у цьому випадку простежується досить чітко, прозоро. По-друге, нейтральний факт щодо мови може набувати оцінних смислів при взаємодії з іншими фактами. Цей шлях більш витончений, ненав'язливий, залишає читачеві більший простір для інтерпретації, однак залишається при цьому прихованою маніпуляцією.

Зупинимось на кожному із підходів детальніше.

Проведене дослідження дозволило виявити широке коло оцінних фактів з мовної проблематики. Вони дозволяють говорити про те, що в медійному просторі сформоване уявлення про російську мову в Україні як мову бізнесу, сфери обслуговування, побутового спілкування і навіть спілкування офіційних осіб, коли на них не націлений об'єктив відеокамери журналістів.

Свідченням домінування російської мови в ділових стосунках може слугувати описана автором «Дня» в матеріалі «Американська цегла для «Русского міра» ((№ 57-58. – 1-2 квітня. – С. 19) ситуація, що виникла на презентації журналу «Форбс-Україна». На запитання журналіста одного із телеканалів, чому українську версію американського журналу вирішили випускати російською, видавець відповів, що «російською розмовляє весь бізнес в Україні», спровокувавши тим самим суперечку між журналістами й бізнесменами в залі. При цьому автор вказує, що всі присутні на заході бізнесмени підтримали позицію видавця, а відтак українська версія «Форбс» створила прецедент, адже раніше не державною мовою не виходила жодна національна версія американського часопису.

На користь тотальності російськомовності у сфері обслуговування журналісти наводять приклади звільнення з роботи офіціантів у Києві й

інших регіонах лише тому, що вони говорили з клієнтами російською мовою, або ж працівники самі змушені були залишити роботу через створення для них незадовільних умов праці через їхню україномовність (наприклад: «Без «язика» немає мови про роботу». – УМ. – № 21. – 10 лютого. – С. 3).

Неповагу офіційних осіб до української мови в неформальній атмосфері підтверджує ситуація з одеським міліціонером, яка набула широкого розголосу в ЗМІ й призвела до кадрових «чисток» в правоохоронних органах регіону. Тоді міліціонер, не знаючи про зйомки прихованою камерою, сказав, що *«не любить телячу мову»* («Не люблю телячу мову!»). – УМ. – № 13. – 27 січня. – С. 3).

Не менш виразною стала й ситуація з донецьким «губернатором» Анатолієм Близнюком. У посадовця при відвідинах одного з донецьких ринків стався діалог зі студентом, коли молодик українською мовою запитав *«Як бути молодим людям, які не можуть знайти собі роботу?»* Голова ОДА замість відповіді на запитання перейшов на особисті образи на адресу опонента: *«Ти в демократію граєш? Що ти в цьому житті зробив? Він же не інтереси людей «соблюдає» – йому б спровокувати. Іди звідсіля в Івано-Франківськ!»* (Не дратуй українською! – УМ. – № 16. – 2 лютого. – С. 3). Остання фраза засвідчує, що гнів посадовця очевидно був викликаний не лише темою, а й мовою звернення. Подібне висловлювання посадовця можна розглядати як дискримінацію, сприйняття україномовної особи як «іншої», «чужинця».

Виходячи з аналізу медіа дискурсу можемо визначити статус української як «символічної», «ритуальної» мови, яка використовується чиновниками, медіаменеджерами лише «на показ» чи для виконання законодавчих вимог.

Показовими тут можуть бути й факти українського телевізійництва. Наприклад, відомий журналіст Володимир Ткаченко у своїй авторській програмі розмовляє з гостями російською, вставляючи у 40-хвилинне інтерв'ю україномовне привітання на кілька секунд, що дозволяє, відповідно

до закону, віднести передачу до україномовних, а відтак допомагає каналові вкластися в квоти на продукти державною мовою (Ім'я спаплюжене «язиком». – УМ. – № 99-100. – 10-11 червня. – С. 17).

Іншу характерну ситуацію описує в інтерв'ю генеральний директор каналу «Малютко-ТВ» Володимир Кметик. За словами медійника, на державному каналі продюсер, який робить українські програми, звільнив кваліфікованого робітника лише за те, що він написав сценарій програми українською, чим для продюсера створив значні незручності (Володимир Кметик: «Новітню русифікацію започаткувало телебачення». – УМ. – № 48-49. – 25-26 лютого. – С. 17).

Навіть у традиційно україномовній сфері – гуманітарній – титульна мова залишається пригніченою, такою, що потребує підтримки й дотацій. Таке враження формують матеріали, що констатують потрійну перевагу російськомовних книжок в українських книгарнях чи засилля російськомовних газет на українському медіаринку. Систематична поява подібних матеріалів готує читача до сприйняття інформації про те, що у Львові вирішили дотувати українську книгу, а також надати промодопомогу українським видавцям (Львівська міськрада підтримає українське книгодрукування. – День. – № 56. – 32 березня. – С. 2) як до нормальної та закономірної.

Крім прямого оцінювання, як було зауважено, ставлення до української та російської мов кожної з газет можна з урахуванням загального наповнення кожного видання. Внутрішньополітична позиція, зовнішньополітична орієнтація, ставлення до окремих конфесій та церков, аспекти культурного життя, які актуалізує видання, можуть непрямо слугувати свідченням ставлення до мови.

Наведемо приклад. Газета «Україна молода» повідомляє про освячення собору Київського патріархату Української православної церкви як про «знакову подію», реальний крок до підвищення духовності та відновлення історичної справедливості («Щоб душа була не хохляцькою». – УМ. – № 86.

– 24 травня. – С. 5). А через один номер про подібну подію – намір звести храм Українською православною церквою (яку газета називає просто «Московським патріархатом») – видання пише як про безчесну подію, показує сановників як людей, що відбирають у дітей дитинство, бо ті начебто збираються «зрівняти із землею дитяче містечко» заради побудови храму.

У згаданих матеріалах журналісти не звертаються до мовної проблематики, однак формують світоглядну парадигму стосовно двох конфесій Української православної церкви. У свідомості ж більшості кожна з них асоціюється в тому числі з різними мовами: УПЦ КП – із українською, УПЦ – із російською.

Постійний читач, який довіряє газеті, сприйме висловлювання, пов'язані з мовою кожної з конфесій у руслі загальної репрезентації цих конфесій, тобто підтримуючи стійкий образ «УПЦ КП +» / «УПЦ –», видання тим самим підтримує образ «українська мова +» / «російська мова –».

Так, у матеріалі «Відібрало мову?» (УМ. – № 82. – 18 травня. – С. 1, 2) видання наводить слова Патріарха УПЦ КП Філарета, що засвідчують прямий зв'язок між мовою та конфесією: *«Як не принижували і не принижують українську мову, а вона – солов'їна, одна з найкрасивіших серед інших мов Європи. І я впевнений, що ми діждемо того часу, коли рідну мову знатимуть не тільки українці, а й усі національності, які живуть на території нашої держави. ... Ми не допустимо, щоб українську мову принижували і нищили. І Церква відіграє тут важливу роль. Бо ми вчимо віруючих молитися українською мовою. Адже зросійщення в Україні відбувалося двома шляхами – через церкву і через школу».*

Окрім названих, у друкованому медіадискурсі України функціонують уже стереотипні розподіли за мовним принципом на жителів Сходу та Заходу, жителів міста й села.

Жорстка мовна диференціація, підтримувана в медійному дискурсі, створює враження про український соціум як територію, на якій ведеться «холодна війна» за сфери функціонування мов, у якій українська перемагає

на формально-символічному, а російська – на функціонально-побутовому рівні. Багато в чому образ України як зони міжмовної ворожнечі не лише підтримується, але й створюється національними медіа завдяки підбору відповідних цитат і фактів. Навіть газети, що традиційно вважаються якісними, переважно оперують стійкими устояними стереотипами, формують враження про титульну мову як дотаційну, пригнічену владою та «культурною гегемонією сусідньої нації (Як почувашся, рідна мово? – День. – № 31. – 22 лютого. – С. 1).

Таким чином, за титульною мовою в сучасній Україні визнається роль одного з основних факторів утвердження національної держави й консолідації суспільства. Але і в націонал-патріотичному медіадискурсі констатується фактичне невиконання ним цієї ролі, предовсім через превалювання російської в побуті, бізнесі, «за кулісами» медіаіндустрії та великої політики.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження нами з'ясовано особливості ставлення до мови в українському друкованому медіадискурсі. Відзначено, що проблема ставлення до мови вже понад п'ятдесят років активно досліджується в західноєвропейській та американській соціолінгвістиці. Указано, що початок студій заклали роботи психологів та нейролінгвістів, сьогодні ж тема міцно увійшла в коло соціолінгвістичних досліджень. Значний внесок у її розробку належить, зокрема Д. Кристалу, Ю. Аммону, Т. Рейгану, Р. Фасольду, Б. Вахтіну. Визначено підходи у розумінні та вивченні та компоненти поняття «ставлення до мови».

Зазначено, що у вітчизняній соціолінгвістиці тема розроблена не достатньо. На окремі аспекти проблеми вказано у працях, присвячених суміжним темам, проте спеціальних робіт щодо ставлення до мови в Україні не виявлено.

Указано, що у вітчизняній науці повно й всебічно схарактеризовано особливості мовної ситуації у країні. Відмічено, що сьогодні в Україні склалась рівноважна двомовна ситуація — кількісні показники поширення української і російської мов свідчать про однаково сильну демографічну потужність обох мов, хоча вони по-різному проявляються в різних областях. Відтак вивчення ставлення до мови та його репрезентації друкованими засобами масової інформації виглядає доцільним саме виходячи зі специфіки українсько-російської двомовності та важливої ролі ЗМІ у формуванні іміджу та суспільного статусу мови.

Окреслено шляхи вираження ставлення до мови в медіадискурсі. Установлено, що ставлення до української та російської мов в українських медіа есплікується переважно двома шляхами — за допомогою подачі оціночних цитат героїв публікацій, політиків, експертів, а також за допомогою подачі фактів. Вказано, що цитати добираються переважно так,

що формують образ української як вимираючої мови, мови, що мусить змагатися за можливість існування.

Зазначено, що ставлення до мови проявляється також завдяки висвітленню оціночних фактів. Показано, що такі факти у медійному просторі показують російську мову в Україні як мову бізнесу, сфери обслуговування, побутового спілкування і навіть спілкування офіційних осіб, українську ж представляють як «символічну», «ритуальну» мову, яка використовується чиновниками, медіаменеджерами лише «на показ» чи для виконання законодавчих вимог.

Виокремлено також, що ставлення до української та російської мов кожної з газет можна з урахуванням загального наповнення кожного видання.

За результатами проведеного дослідження узагальнено, що в українському медіа дискурсі переважно функціонують стереотипні уявлення про українську та російську мови та їх носіїв, сфери функціонування мов чітко розмежовані. Ставлення до мови, трансльоване вітчизняними друкованими ЗМІ, створює враження, що в Україні українська є лише формально-символічною, тоді як російська залишається функціонально-побутовою мовою для більшості громадян.

Таким чином, у ході дослідження нами було реалізовано поставлені перед початком роботи завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бестельс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні / Юліане Бестельс-Дільгер // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 88-94.
2. Брайт У. Введение: параметры социолингвистики / Брайт У. // Новое в лингвистике. – 1975. – Вып. VII. – С. 34-41.
3. Вахтин Н.Б. Социолингвистика и социология языка: Учеб. пособие / Н.Б. Вахтин, Е.В. Головкин. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная академия»; Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.
4. Зарецкая Е.Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации / Е.Н. Зарецкая. – 3-е изд., испр. – М. : Дело, 2001. – 480 с.
5. Зильберт Б.А. Социопсихолингвистическое исследование текстов радио, телевидения, газеты / Б.А. Зильберт. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. – 211 с.
6. Лысакова И.П. Тип газеты и стиль публикации: Опыт социолингвистического исследования / И.П. Лысакова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 184 с.
7. Лысакова И.П. Язык газеты: Социолингвистический аспект / И.П. Лысакова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1981 – 103 с.
8. Лось Й.Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навч. посіб. Для вищих навч. закладів III – IV рівнів акредитації; У 2-х ч. / Й.Д. Лось – Ч. 1. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 376 с.
9. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. <http://varnak.psend.com/lmasenko.html>.
10. Масенко Л.Т. Українська мова в соціолінгвістичному аспекті / Масенко Лариса Терентівна Автореф. ... на здобуття ступеня докт. філол. наук. – К., 2005 <http://disser.com.ua/contents/6403.html>.

11. Мацюк Г. Теорія та методологія соціолінгвістики. Зв'язок соціолінгвістики з іншими науками / Галина Мацюк // Мова і суспільство. – 2010. – Вип. 1. – С. 5-20.
12. Павленко В.В. Соціолінгвістичний аспект вивчення медіа текстів / В.В. Павленко // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 41. – К., 2010. – С. 25-27.
13. Прісовська Г.Є. Аналіз соціолінгвістичного дослідження мовної ситуації в Одесі / Г.Є. Прісовська, С. Шлегель // Мова. – 2010. – № 15. – С. 29-33.
14. Crystal D. Language and the Internet / David Crystal. – Cambridge: University Press, 2004. – 272 p.
15. Crystal D. Language death / David Crystal. – [Електронний ресурс] – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – Режим доступу: http://books.google.com.ua/books?id=u_s9fR8pczMC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
16. Fasold R. The Sociolinguistic of Society / Ralph Fasold. – Oxford: Basic Blackwell, 1984. – 336 p.
17. He D. Language attitudes and linguistic features in the “China English” debate / Deyan He, David S.C. Li. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://repository.ied.edu.hk/dspace/bitstream/2260.2/6009/9/HE%20and%20LI%20paper%20for%20WE%200901.htm>.
18. Hohenthal A. Measurement Techniques - What is a Language Attitude? / Annika Hohenthal. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.postcolonialweb.org/india/hohenthal/6.1.html>
19. Kumar K.K. Development and application of an instrument to find out the linguistic background of employees in MNCs / Kunal Kamal Kumar // International Journal of Language Studies (IJLS). – Vol. 5(3). – 2011. – P. 45-74.
20. Language attitude Studies. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.diavlosbooks.com/datafiles/files/%CE%94%CE%99%CE%91%>

CE%A5%CE%9B%CE%9F%CE%A3%20%CE%91.%CE%95.-61-
ABS.pdf

21. Nordby L. A Survey of Language Attitudes of Stakeholders within the Jamaican Association for the Deaf Educational System / Laura Nordby. – Washington: Gallaudet University. – 2007. – 25 p.
22. Parianou A. LSP and Minor Languages: Some Proposals for a Translation Attitude Culture / Anastasia Parianou. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.asb.dk/fileadmin/www.asb.dk/isek/parianou.pdf>.
23. Reagan T.G. Language Matters: reflections on educational linguistics / Timothy G. Reagan. – Information Age, 2009. – 258 p.
24. Reagan T.G. Language, Education, and Ideology. Mapping the Linguistic Landskape of U.S. Schools / Timothy G. Reagan. – 2002. – 203 p. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://books.google.com.ua/books?id=RhKw_0xq4LMC&pg=PA48&lpg=PA48&dq=reagan+a+language+status+2002&source=bl&ots=k8W8ALujPk&sig=6nDQkl-dQmdlMeV9Y4rG_UohLAs&hl=ru&sa=X&ei=5FdHT7XpJ5OZhQfMvMmEDg&ved=0CB8Q6AEwAA#v=onepage&q=reagan%20a%20language%20status%202002&f=false
25. Saidat A.M. Language Attitude: The Case of Jordan / Ahmad Mahmoud Saidat // International Journal of Academic Research. – Vol. 2. – No. 6. – Part 1. – Baku, 2010. – P. 235-243.
26. Taylor O.L. Attitudes toward Black and nonstandard English / Orlando L. Taylor // Variation in the Form and Use of Language. A Sociolinguistic Reader. – [Ralph W. Fasold editor]. – Washington: Georgetown University, 1983. – P. 405-413.
27. Taylor O. Teachers' attitudes toward Black and non-standard English as measured by the language attitude scale / Orlando Taylor // Roger W. Shuy, Ralph W. Fasold, eds. Language attitudes: Current Trends and Prospects. – Washington, DC: Georgetown U Press, 1973. – P. 174-201.